

I.A. Serhejeva

ДОКУМЕНТАЛЬНА СПАДЩИНА СЕМЕНА АКИМОВИЧА АН-СЬКОГО В ІНСТИТУТІ РУКОПISУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО

У статті розкритий склад і зміст документальної спадщини видатного письменника й етнографа Семена Ан-ського у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. На основі детального аналізу архівних документів та публікацій 20-х рр. ХХ ст. встановлено кількісний та інформаційний склад документів, проведено атрибуцію раніше не введених у науковий обіг документних комплексів, виконана реконструкція частини історичного фонду С. Ан-ського, яка нині є у фондах ІР.

Ключові слова: документальна спадщина, С. Ан-ський, архів С. Ан-ського, музей Єврейського історико-етнографічного товариства, реконструкція зібрання документів.

I.A. Serhejeva

DOCUMENT HERITAGE OF SEMEN AKYMOVYCH AN-S'KYJ IN THE INSTITUTE OF MANUSCRIPTS OF THE NATIONAL LIBRARY OF UKRAINE NAMED AFTER V.I. VERNADS'KYJ

This article deals with the structure and content of the documentary heritage of the famous writer and ethnographer Semyon An-sky in the collections of the Institute of Manuscripts of the National Library of Ukraine named after V.I. Vernadsky. Based on a detailed analysis of archival documents and publications 20-ies of XX century established quantitative and information structure of documents held attribution previously introduced into scientific circulation document their systems, Reconstruction of historical fund S. An-sky, which are now in the collections of IP.

Keywords: documentary heritage, S. An-sky, Archive S. An-sky, the Museum of the Jewish Historical-Ethnographic Society, reconstruction collection of documents.

Семен Акимович Ан-ський (Шлойме Зайнвіл Раппопорт) – письменник, громадський діяч і етнограф східноєвропейського єврейства, творець і перший директор Єврейського етнографічного музею в Петербурзі.

Особистість С.А. Ан-ського неймовірно багатогранна й складна. Широкий культурній громадськості він відомий як автор світового бестселера – драми «Дібук», історикам, фольклористам та етнографам – як організатор і беззмінний керівник етнографічних експедицій з вивчення «смути осілості» й автор численних літературних публікацій народних сказань і легенд. Водночас, ніби поза кадром залишаються його політична і соціальна активність, велика організаторська робота зі створення та видання російсько-єврейських періодичних видань і, особливо, з організації Єврейського музею (Музею Єврейського історико-етнографічного товариства) в Петрограді-Ленінграді. Ще менш відома робота С. Ан-ського зі створення і

подальшого функціонування унікального Архіву Єврейського історико-етнографічного товариства (надалі використовуємо усталену російську аббревіатуру – ЕИЭО).

Документи, створені в результаті життя і діяльності С. Ан-ського (творчі матеріали, листування, ділові папери), а також зібрані письменником і етнографом в особистому архіві матеріали, розкривають історію і культуру євреїв в Україні і Росії, політичні події кінця XIX – початку XX ст., історію Першої світової війни, історію журналістики, театру, світової культури. Крім особистого архіву, що нараховував понад 4 тис. документів, є досить значна не тільки в кількісному, але й інформаційному значенні документальна спадщина Ан-ського, представлена його листами різним діячам культури Російської імперії, друзям і колегам, яка відклалась в їх особових фондах у різних архівосховищах світу. Тому, на мій погляд, актуальним є завдання максимально повного відновлення архівної та документальної спадщини Ан-ського. Безумовно, не йдеться про відновлення архіву як єдиного комплексу документів, що зберігаються в одному місці. Завдання має бути поставлене як організація роботи зі створення бази даних та на рівні системи каталогів, путівників і покажчиків. Створення максимально повного зводу документів, що знаходяться зараз у різних архівах та бібліотеках різних країн, надасть можливість дослідникам використовувати багатющу спадщину Ан-ського найбільш продуктивно.

Ця стаття присвячена огляду фондів НБУВ, у яких відклалися як документи з особового архіву Семена Ан-ського, так і матеріали, зібрані С. Ан-ським в архіві та музеї Єврейського історико-етнографічного товариства в Петербурзі-Ленінграді. Слід відразу зауважити, що цей огляд не може претендувати на абсолютну повноту з огляду на те, що, більш ніж імовірно, існує ще деяка кількість листів Ан-ського (етнограф вів досить активне листування з багатьма особами та організаціями) різним кореспондентам, що відклалися в їхніх фондах або в різних зібраннях і які досі не виявлені. При цьому окремі листи можуть бути досі неідентифікованими з огляду на різні обставини: по-перше, вони можуть бути підписані не тільки повним ім'ям, але й псевдонімами, а то й зовсім бути без будь-якого підпису; по-друге, написані на їдиш або івриті, тому не завжди повністю та достовірно описані.

1924 р. в журналі «Еврейская старина» Ф. Шаргородська, співробітниця Єврейського історико-етнографічного товариства, опублікувала статтю «О наследии Ан-ського», в якій детально розкрила склад архіву на час публікації, систематизувала документи і стисло описала комплекси [28]. Відповідно до опису Шаргородської, архів С. Ан-ського складався з 4795 одиниць зберігання (без документів і матеріалів, що належали іншим особам, зібраних Ан-ським в особовому архіві). Хронологічні рамки: початок 1880-х – 1919 рр., Тобто, від початку співпраці молодого письменника з російськими народницькими журналами до часу, коли він змушений був залишити Росію, рятуючись від післяреволюційного «червоного терору» [20].

Ф. Шаргородська підготувала публікацію на основі попереднього опису архіву, зробленого після подій 1918 р. Цей рукопис зберігся і знаходиться в архіві Інституту сходознавства Російської академії наук у Петербурзі.¹ Ще один опис архіву Ан-ського у 1920-1922 рр. склала С.Р. Коцина (1899-1919 рр. – завідувачка бібліотечної комісії Товариства для поширення освіти між євреями в Росії, з 1919-1922 рр. – голова ради Єврейського народного університету в Москві) [3].

На початок 1924 р. більша частина архіву, зібраного письменником і етнографом (за винятком незначної кількості документів і підготовчих матеріалів до книги «Руйнування Галичини», які Ан-ський зміг вивезти з революційного Петрограда) перебувала в Петрограді в музеї Єврейського історико-етнографічного товариства.

Як зазначає в статті Ф. Шаргородська, «Духовну спадщина Ан-ського розпорошено по тих місцях, де він знаходив притулок під час своїх поневірянь. Маса рукописів, листів, записників та інші матеріали залишилися також і в приміщенні Історико-етнографічного товариства, де він жив останні роки» [28, 306]. Після систематизації та опису архіву, що знаходився в ЕИЭО, Шаргородська розділила документи на такі відділи: «I. Біографічний, II. Рукописи художньо-літературні та ін. (починаючи з 80-х рр. до теперішнього часу), III. Історико-етнографічні матеріали, IV. Матеріали воєнного часу 1914-17 рр., V. Матеріали революційного часу (з 1917 р. до від'їзду Ан-ського 1918 р. з Петрограда), VI. Чужі матеріали, що зберігалися у Ан-ського» [28, 306].

Хронологічні рамки архіву Ан-ського, описаного Ф. Шаргородською, – 80-і рр. XIX ст. – 1918 р. найбільш раннім документом є лист до Хаїма Житловського, написаний при щоденнику на початку 80-х рр. Далі – лист до того само адресата з Парижа, датований 1894 р. Останні документи датуються 1917-1918 рр.

Шаргородська зазначає, що у складі архіву Ан-ського у ЕИЭО зберігалися 2327 листів і 272 телеграми, 3 записники, а також схематичний начерк автобіографії (віднесені до розділу «Біографічних матеріалів»). Із вказаної кількості документів – 613 – листів особистого характеру, 350 – літературного, отримані з різних видавництв, редакцій і від письменників, 259 листів про лекційну та громадську діяльність, 586 – «історико-етнографічного характеру» і 109 – листи Ан-ського різним особам [28, 306 – 307]. Ф. Шаргородська досить докладно розкриває зміст автобіографічної нотатки, що представляє схематичний начерк (без початку і кінця), в якому йдеться про роботу Ан-ського у майстерні в 80-і рр., на шахтах, «виселення звідти і про перебування у босяків в Катеринославі». У цих само нотатках вказані літературні твори, зустрічі письменника в літературному світі, в т. ч. і з Глібом Успенським. Згадується листування з ідеологом російського народництва, робота з Петром Лавровим і життя в Берні, куди Ан-ський переїхав із Парижа після смерті Петра Лавровича. Далі автор записки згадує про

своє «повернення до єврейства» і повернення до Росії після революції 1905 р., роботу в Єврейському літературному товаристві, лекційних поїздках і роботу в санітарних загонах під час Першої світової війни. Закінчуються автобіографічні нотатки часом двох революцій 1917 р. в Росії і подіями 1918 р. З огляду на переказані Шаргородською події, автобіографія була написана С. Ан-ським десь у другий половині 1918 р. до від'їзду з революційного Петрограда. На жаль, цей документ досі не знайдений ні в одному з архівів, у яких на сьогоднішній день виявлені документи С.А. Ан-ського.

Із розділу біографічних матеріалів Шаргородська виділяє рукописи Ан-ського про життя серед шахтарів Катеринославської губернії, документи та спогади про вплив ідей «Гаскалі» (єврейського просвітництва) на становлення письменника і подальшу еволюцію від російського народництва до культурнаціоналізму. «... Юнак, що народився і виріс у гущі єврейського життя, здійснив досить парадоксальну еволюцію; – писав С. Ан-ський, – книги єврейською мовою владно і бурхливо відірвали мене від старого єврейства з його традиціями, вселили ненависть і презирство до його традицій і штовхнули до російської грамоти, щоб потім російською мовою відчувати принади поезії старих історичних основ і традицій ...».

II розділ – за визначенням Шаргородської – «Рукописи художньо-літературні та інші (починаючи з 80-х рр. до теперішнього часу)», складався зі 184 рукописів єврейською та російською мовами. Серед цих документів нотатки про життя шахтарів і народну пісню, написані для «Русского багатства» і передані Глібу Успенському. Які ще документи знаходилися в цьому розділі можна тільки приблизно встановити, аналізуючи склад і зміст фонду С. Ан-ського в ІР НБУВ [26]. Шаргородська зазначає лише, що «деякі рукописи свого часу були надруковані ... про долю інших нічого сказати не можна, бо не існує повного зібрання творів Ан-ського, і з точністю не можна встановити, що надруковано і що ще чекає своєї черги» [28, 308].

До III розділу «Історико-етнографічні матеріали» Шаргородська відносить 618 документом (32 рукописи і 586 листів), які розкривають процес підготовки та роботи Етнографічної експедиції імені барона Горація Гінцбурга, організованої ЕИЭО та очолюваної С. Ан-ським. У цей само розділ поміщені і документи щодо створення музею та архіву етнографічного товариства, плани видань матеріалів, зібраних в експедиціях (у т. ч. і записи єврейського музичного фольклору). Згадуються і підготовчі матеріали до багатотомного видання «Євреї в їхньому побутовому та релігійному житті», задуманому, але так і не здійсненому Ан-ським. Шаргородська навіть вказує одиниці зберігання документів, систематизованих в архіві, не зазначаючи, щоправда, заголовків. Проте, цей опис дає можливість хоч частково, на основі сучасних досліджень документальної спадщини, реконструювати в цій частині зібраний Ан-ським архів.

IV розділ «Матеріали воєнного часу. 1914-1917 роки», як вказує автор публікації, «за нумерацією ... їх повинно було бути 1371» [28, 309], включає документи, зібрані Ан-ським під час роботи в санітарних загонах у Галичині та на Буковині для книги «Руйнування Галичини»,² листи (хоч Шаргородська в статті не згадує про нього окремо, але наводить цитату з одного листа Ан-ського), чорнові нотатки статей та звіти про роботу зі збирання матеріалів для музею. Окремо наводиться 502 документи, які позначені, як «залишилися неопрацьованими» [28, 309] і представляють собою опис фактів виселення євреїв із зони бойових дій, звинувачень у шпигунстві, практики взяття заручників, копії постанов і розпоряджень уряду і військових властей, документів судочинства і протоколів.

Згруповані в V розділі «Матеріали революційного часу» датуються 1917-1918 рр. Серед цих документів рукописні начерки статей для різних видань, підготовчі матеріали до всеросійському єврейському з'їзду, два зошити щоденників, численні розрізнені нотатки [28, 310].

Наприкінці статті Ф. Шаргородська зауважує, що вже після підготовки матеріалу до друку «... було знайдено багато рукописів і матеріалів Ан-ського. Внаслідок цього нумерація архіву змінена і не відповідає вищенаведеній ...» [28, 310]. Отже, встановити точну кількість документів архіву С. Ан-ського у ЕИЭО практично неможливо. Можна тільки говорити, що фонд за своїм складом перевищував цифру в 5000 одиниць і охоплював практично весь період творчої та наукової життя письменника, етнографа і громадського діяча.

Після закриття Товариства 1929 р. архів ЕИЭО, як і музей, [25] був розділений і відправлений у кілька сховищ. При цьому принцип, за яким поділялися документи, абсолютно незрозумілий. Будь-які документи, які б пояснювали причини, за якими матеріали архіву розподілялися саме таким чином, досі не виявлено. Залишається тільки припустити, що документи з архіву Ан-ського (за винятком листування) розподілялися відповідно до території та змісту: до Києва надійшли матеріали, які так чи інакше мають відношення до України; у Петербурзі залишилися матеріали, пов'язані з діяльністю Історико-етнографічного товариства, до Москви потрапили ті документи, які були пов'язані з літературною діяльністю фондоутворювача. Крім того, деяка кількість документів надійшли до архівосховищ Росії, в яких до середини 30-х рр. вже знаходилися особові фонди діячів культури та істориків, з якими Ан-ський перебував у листуванні. Ще частина матеріалів архіву потрапила в архів YIVO у Нью-Йорку в складі колекцій С. Дубнова, І. Черіковера, Х. Житловського.

Щодо архівів Москви та Вільнюса (звідки матеріали після Другої світової війни потрапили в Нью-Йорк і Єрусалим), то ймовірно, що Ан-ський сам привіз ці матеріали у Вільню та Варшаву в 1918-1919 рр.³ У Вільню письменник активно співпрацював з місцевим єврейським історичним товариством, фактично, на його основі створив Віленське історико-етнографічне товариство, пізніше назване його ім'ям [15].

Огляд фондів та документів, що відклалися в архівах Києва та пов'язаних з С. Ан-ським, побудований за принципом архівної практики організації фондів (особові фонди, фонди громадських організацій, колекції документів, зібрані за певними ознаками приналежності та принципами збирання). Фонди у огляді розташовуються за принципом історизму: першими представлені комплекси, що історичні склалися в єдині і цільні колекції та зібрання. До таких відносяться особові фонди і фонди організацій. Далі – комплекси документів, і окремі документи, виявлені в різних документальних комплексах.

Найбільш значним і кількісно великим зібранням документів з архіву письменника і етнографа є особовий фонд Семена Ан-ського (Раппопорта) (Ф. 339), що зберігається у Відділі фонду юдаїки Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі – НБУВ) у Києві [12]. На сьогоднішній день у фонді знаходиться 1420 одиниць зберігання, що включають творчі матеріали, особисте і суспільне листування, колекційні матеріали і фотодокументи, матеріали, що розкривають громадську діяльність. Частина документів з архіву письменника і етнографа увійшли до складу фонду Кабінету єврейської культури ВУАН (Ф. 190). Один лист Дайховського – Ан-ському знаходиться в особистому фонді Шолом-Алейхема (Ф. 189 ІР НБУВ); кілька листів Ан-ського – Ісааку Лур'є знаходяться у складі колекції листування діячів єврейської культури та науки (Ф. 321, оп. 4 ОФІ ІР НБУВ) [11]. Склад і зміст цих фондів, за винятком листів Лур'є, які були ідентифіковані вже після публікації книги, детально розкриті в монографії «Архівна спадщина Семена Ан-ського у фондах Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського» [26]. Автором дослідження, вперше в українській археографії, зроблено загальний аналіз усіх виявлених у фондах бібліотеки документів, безпосередньо пов'язаних з ім'ям С. Ан-ського.

Особовий фонд С. Ан-ського і документи, що знаходяться в інших фондах ІР НБУВ, за своїм змістом поділяються на чотири групи: творчі документи, документи, що розкривають громадську діяльність письменника і етнографа, листування і колекційні матеріали.

До першої групи належать творчі матеріали: авторські рукописи і машинопис з авторськими правками. Крайні дати – 1884-1918 рр., тобто, документи, які зберігаються в ІР НБУВ, охоплюють практично весь період творчості Ан-ського (за винятком його роботи над книгою «Руйнування Галичини», остаточний варіант якої був зроблений на їдиш у Вільно та Варшаві).

Найбільш ранніми є чернетки рукописів «Лавочка», 1884, Вітебськ, (Ф. 339, од.зб. 61; далі вказані тільки номер фонду та одиниці зберігання), «Повість» (на їдиш), 1885 р., підписана Соломон Раппопорт (339, 62), «П'єса на 5-ти діях», датована тим же роком та підписана «Николай Вытебинский» (нижче – Соломон Раппопорт; «Миколай Вытебинский – один із псевдонімів Ан-ського) (339, 66), «Задача», м. Почеп, 1891 р. (339, 59).

Кількісно найбільшу частину становлять рукописи статей, нотатки і конспекти, написані Ан-ським під час його перебування у Франції (1892-1904). Ці матеріали особливо важливі для розуміння еволюції соціальних і політичних поглядів письменника, саме в цей час він пройшов шлях від російського народника до соціал-революціонера і, нарешті – єврейського етнографа і фольклориста. Досвід соціологічних досліджень, надбаний у Парижі під керівництвом Петра Лаврова (особистим секретарем якого Ан-ський був упродовж 6 років) надалі був застосований етнографом при обстеженні єврейських містечок під час експедицій 1912-1914 рр. і роботи в санітарних загонах Земського Союзу⁴ під час Першої світової війни.

За документами цього періоду можна простежити і становлення Ан-ського-есера, одного з організаторів партії.

Друга за хронологією частина творчих матеріалів розкриває роботу Ан-ського-письменника і етнографа після 1910 р., особливо в період 1912-1917 рр. Документи, що належать до періоду між 1906 і 1909 рр., практично не збереглися. 1909 р. велика частина архіву Ан-ського згоріла під час пожежі в готелі «Северная» в Петербурзі, де жив письменник. До документів, датованих після 1910 р., відносяться чернетки літературних обробок народних сказань і легенд, записаних у містечках «смуги осілості», авторські твори, плани досліджень і підготовки підсумкових статей. Слід відзначити й рукописи, які є планами і конспектами до лекцій з єврейської етнографії та плани-проспекти задуманого (але так і не здійсненого) Ан-ським багатотомного видання «Єврейська етнографія».

Збереглися також документи, що розкривають підготовку однієї з головних книг Ан-ського – «Руйнування Галичини» – опис історичних подій у Східній Галичині у період Першої світової війни. Книга була практично готова до 1918 р., автор уже вів переговори з видавництвом «Шаббад», але обставини склалися так, що Ан-ський змушений був тікати з Росії. Тільки 1925 р., вже після смерті письменника, вона була опублікована на їдиш у повному зібранні творів, виданому у Варшаві. 2004 р. ця праця Ан-ського вийшла у перекладі англійською в США (переклад, вступ та коментарі Йоахіма Неугрошеля) [16].

За змістом рукописи, які відклалися у фондї 339 – це записи і спогади про зустрічі з населенням у районах бойових дій російської та німецької армій, соціальні дослідження стану населення і організації допомоги, роботи Санітарних загонів. Слід відразу зазначити, що переважно рукописи не є документальними або офіційними джерелами інформації, а відносяться, передусім, до авторської інтерпретації подій, відображають сприйняття письменником подій, його внутрішні переживання. Тому для істориків не можуть бути об'єктивним джерелом, будучи, водночас, дуже важливими свідцтвами для розуміння реальності, що мала місце в зоні бойових дій, але не відображеної в офіційних зведеннях і

донесеннях. Ці записи можна швидше віднести до жанру наративних джерел, записів очевидця або мемуаристики.

У фонді 321, оп. 3 – Товариство для поширення освіти між євреями в Росії (російська історична аббревіатура – ОПЕ) – відклалися документи періоду Першої світової війни: доповіді з місць подій, спогади, листи з проханням про допомогу, свідчення очевидців тощо. Очевидно, що ці документи були зібрані раніше в архіві Ан-ського у ЕИЭО в розділі «Світова війна» і, за твердженням Шаргородської, готувалися письменником для книги «Руйнування Галичини» [2]. Вірогідно, що саме ці документи описує Ф. Шаргородська в своїй публікації і навіть зазначає, що таких документів, зібраних у архіві письменника, було 502 одиниці [28, 309].

Не менш цікава для дослідників частина особового фонду С. Ан-ського, в якій відклалися документи епістолярного характеру (понад 1000 листів), що охоплюють період 1907-1918 рр. Ці документи згруповані і детально описані у вже згадуваному дослідженні [26], розділені за змістом на 5 груп: листи Ан-ського, офіційне листування, особисте, ділове листування та листи інших кореспондентів.

У першій групі необхідно згадати листи Ан-ського Володимирі Гінзбургу [22], що розкривають підготовку і роботу Єврейської етнографічної експедиції імені барона Горація Гінцбурга (1912-1914). Два листи, присвячені організації допомоги біженцям з району бойових дій (1914), ще два – історію написання і постановки драми С. Ан-ського «Дібук». Причому треба відзначити, що саме ці листи дали можливість абсолютно достовірно встановити дату написання драми і мову первинного тексту [23].

Серед листів, які розкривають історію створення та постановку широко відомої драми, необхідно згадати 3 листи журналіста Івана Джонсона, адресовані С. Ан-ському [7].

Організації та роботі Етнографічних експедицій 1912-1914 рр. присвячене листування з бароном Володимиром Гінзбургом, етнографом Самуїлом Вайсенбергом та співробітником ЕИЭО, секретарем Експедиції Ісааком Вайнштейном [8].

Не менш важливими документами про роботу експедицій є Інвентарна книга фольклорного архіву З.А. Кисельгофа, датована 1912-1913 рр. [5] Цей документ надійшов до ІР НБУВ серед документів Кабінету єврейської культури (який ще називають Кабінетом М. Береговського), тому при формуванні і опрацюванні документів був описаний не у особовому фонді Ан-ського, а у ф. 190. Значення цього документа для дослідження історії єврейських етнографічних експедицій 1912-1914 рр. важко переоцінити, адже саме завдяки ретельним і деталізованим записам в інвентарній книзі стало можливим виписати маршрут експедицій і виконану нею роботу зі збирання музичного фольклору.

У книгу «Документальна спадщина С. Ан-ського у фондах Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського» не ввійшли листи етнографа, адресовані його колезі та другу

Ісааку Лур'є. Документи були виявлені і описані у складі ф. 321, оп. 4 [11] вже після того, як дослідження вийшло друком. Ці документи, датовані 1916-1918 рр., розкривають спільну роботу Ан-ського і Лур'є з організацією Єврейського етнографічного музею в Петрограді, роботу зі створення експозиції, публікації матеріалів, зібраних під час експедицій.

Офіційне листування містить документи, пов'язані з громадською і лекційною діяльністю Ан-ського, хронологічно охоплює період після його повернення до Росії (1906) і до часу другої еміграції (1918). Серед листів особливо цікаві документи, пов'язані з роботою в Товаристві єврейської народної літератури, Товаристві єврейської народної музики, Єврейському історико-етнографічному товаристві, співпраці письменника як організатора та редактора російсько-єврейського періодичного видання «Єврейский мир». Уже після публікації дослідження, присвяченого фонду Ан-ського, при опрацюванні документів із зібрання листування (Ф. 321, оп. 4) були виявлені листи Ан-ського до відомого письменника Давида Айзмана, які розкривають нові подробиці роботи з «Єврейским миром» [10].

До розділу «Ділове листування» відносяться документи, що розкривають різні аспекти роботи Ан-ського у різних установах, підготовку експедицій, лекційну діяльність, а також роботу зі створення Єврейського музею.

Серед листів, що передбачено розділом «Особисте листування», – листи дружини Ан-ського Еди Глезерман, його родичів і друзів. Здебільшого це листи глибоко особистого характеру і, по-перше, не становлять інтересу для істориків та етнографів, а по-друге, з етичних міркувань не можуть бути детально представлені громадськості [17].

У складі колекційних матеріалів фонду знаходиться папка «Альбом Єврейської художньої старовини. Том 1» [1]. Цей документ варіант додрукарської підготовки (висловлюючись сучасною мовою – оригінал-макет) Альбому, підготовленого С. Ан-ським до публікації 1918 р. і містить друкарські відбитки і репродукції ілюстрацій до італійської Агади Шел Песах (XV ст.), художньо декоровані Мізрахім, Ктубот, Пінкасім, Шивіті та інші зразки народної художньої творчості [18]. Також у цьому розділі представлено зібрані Ан-ським листівки з портретами видатних діячів, альбом фотографій учасників Ковенського з'їзду єврейських громадських діячів, інші матеріали.

Серед фотографій у фонді Ан-ського є кілька його портретів, здебільшого приватного характеру, фотографії знайомих, родичів і друзів.

У фонді 190 (Колекція документів Кабінету єврейської культури ВУАН) відклялися кілька рукописів С. Ан-ського періоду 1917-1918 рр. Це, передусім, щоденник, датований першою половиною 1917 р. (слід відразу зауважити, що протягом усього життя письменник вів найдокладніші щоденники, в яких практично щодня записував події, зустрічі, враження) [13]. Щоденникові записи з фонду відображають діяльність Ан-ського у Петрограді після лютневої

революції 1917 р.: участь у виборах до Установчих зборів, політичні процеси і мітинги, складання політичної програми єврейської фракції, зустрічі з різними учасниками подій. Водночас у щоденнику міститься інформація про підготовку видання «Альбому єврейської художньої старовини» [18], роботу з організації, точніше – відновлення Єврейського музею при Єврейському історико-етнографічному товаристві в Петрограді. У статті Шаргородської вказано, що до цього періоду відносяться два зошити щоденників [28, 310], але в описі документів, який вона ж зробила трохи згодом, згадка про ці щоденники відсутня.

У Ф. 190 знаходяться і кілька чернеток публіцистичних статей С. Ан-ського періоду між лютневою і жовтневою революціями 1917 р. (у т. ч. і згаданий Ф. Шаргородської рукопис «Революция революций») [6], які розкривають політичну позицію письменника, його ставлення до подій того часу, політичних партій і окремих історичних персоналій. Статті готувалися Ан-ським для публікації в газетах «Дело народа» і «Дело революции», що видавалися партією есерів у 1917-1918 рр. Чому ці документи відклались у ф. 190, можна лише висловити припущення. Можливо, при формуванні фондів у Відділі рукописів ВБУ в 30-і рр. ХХ ст. матеріали були віднесені до документів, що збиралися в архіві Інституту єврейської пролетарської культури за принципом приналежності до революційного часу. Принаймні, жодного іншого пояснення, чому вони не ввійшли до складу особового фонду Ан-ського, віднайти неможливо.

Серед документів з особового фонду Шолом-Алейхема (Ф. 189) знаходиться лист Дайховського, написаний 1915 р. і адресований С. Ан-ському. Кореспондент повідомляє, що Шолом-Алейхем, що знаходиться на момент написання листа в Норвегії, тяжко хворий і потребує допомоги, тому просить Ан-ського, не відкладаючи, організувати допомогу письменнику. Дослідивши документи із ІР НБУВ, можна стверджувати, що практично всі документи з фондів НБУВ, за винятком листа Дайховського (хоча, можливо, цей лист також був в архіві ЕИЭО, а до фонду Шолом-Алейхема потрапив через ім'я письменника) та музичного зібрання (за винятком його частини, датованої 1912-1914 рр.), раніше перебували в особовому архіві письменника в Петрограді-Ленінграді, були описані та пронумеровані Ф. Шаргородською.

Окремо слід відзначити Ф. 322 ІР «Єврейський музичний фольклор», в якому відклалися колекція фонозаписів, нотних і текстових розшифровок народних пісень, записаних Ан-ським і учасниками Етнографічної експедиції безпосередньо від інформантів у 1912-1914 рр. [24].

Матеріали фоноархіву надійшли до бібліотеки пізніше за інші, тільки на початку 50-х рр. ХХ ст. після ліквідації Кабінету єврейської культури АН УРСР. В описі документів у архіві Ан-ського та в публікації Ф. Шаргородської музичні матеріали не згадуються, але В. Лукін у статті «Фонд єврейського історико-етнографічного товариства в центральному державному

історичному архіві Ленінграда» [19], вказує, що на 1923 р. в музеї ЕИЭО були представлені «... у музичному відділі експозиції – фонографічні записи єврейського музичного фольклору (340 валиків). Відомо, що до моменту розформування архіву та музею Товариства експедиційні записи 1912-1914 рр., нотні та текстові розшифровки, зроблені Ю. Енгелем, З. Кісельгофом і, пізніше – С. Маггід знаходилися також у складі архіву ЕИЭО і музею (принаймні, вони згадуються у звітах про роботу Товариства та в переліках зібрань в його архіві та музеї. Л. Шолохова у своєму дослідженні матеріалів та документів, що зберігаються у ф. 322 ІР НБУВ [29], вказує 361 запис 1913 р. і 28 – з особистої колекції Ю. Енгеля (датовані 1912 р.).⁵ Крім того, є ще записи, зроблені І. Лур'є в Палестині (69 записів) та передані ним у ЕИЭО. Таким чином, загальна кількість записів, зафіксованих у інвентарних книгах експедицій товариства, становить 458 од. Якщо врахувати, що на одному валику записані від 1 до 3 музичних треків, то можна говорити, що практично всі валики з музичного відділу музею надійшли до Києва. Центральне місце в експедиційних записах займають хасидські пісні і нігунім (що й зрозуміло, оскільки роботи проводилися в містечках Київської, Волинської та Подільської губерній, де вплив хасидизму був особливо сильним). Світських народних пісень було записано відносно небагато, значно більше записів інструментальної (в т. ч. і клезмерської музики) записів синагогальної літургії та паралітургічних співів [29, 14].

Слід одразу зазначити, що в описах архіву Ан-ського (ані в рукописі, ані в публікації в «Еврейской старине») ці матеріали не згадуються. Є тільки одна фраза: «Цінним у цьому сенсі, наприклад, в № 21 план спеціального збірника хасидсько-синагогальної весільної музики з її класичними представниками (клезмерами та ін.) з їхніми біографіями та фотографіями» [28, 308], яка дає підстави стверджувати, що зібрання музичного фольклору безпосередньо знаходилось у фондах музею або архіву Ан-ського в ЕИЭО. Водночас у звіті Етнографічного товариства за 1915 р. знаходимо: «До Історико-етнографічного товариства... означеної (*етнографічної – І.С.*) секції переходить уся музейна колекція Експедиції та всі етнографічні матеріали її, як то: валики з музичними записами, записи казок, легенд, пісень...» [20, 10].

І ще одне зібрання, дослідження якого, виконане останнім часом [27], знімає питання щодо його походження. Це зібрання пінкасім (записників єврейських громад), що зберігається в ІР НБУВ [4]. Археографічним дослідженням цих документів встановлено, що більша частина зібрання надійшла до Києва з архіву та музею ЕИЭО, а до того знаходилась у Ан-ського. Особливо це стосується художньо оздоблених пінкасім: на деяких із них збереглися рукописні розмітки та позначки, зроблені рукою етнографа при підготовці до публікації «Альбома єврейской художественной старины», інші згадуються у статті А. Ефроса, яка передувала публікації «Альбому» [30]. Деякі пінкасім (точніше, їхні титульні аркуші та оздоблені сторінки) у копіях, виконаних С. Юдовіним, збереглися у фонді графіки Музею Ізраїлю.⁶

Дослідження документальної спадщини Семена Ан-ського у фондах ІР НБУВ, порівняння описів документів та матеріалів безпосередньо з описом 20-х рр. ХХ ст. та публікації Ф. Шаргородської дає підстави стверджувати, що майже половина фонду письменника, який знаходився в Архіві Єврейського історико-етнографічного товариства до його ліквідації 1929 р., була передана до Києва і на сьогодні знаходиться в Інституті рукопису НБУВ. Завданням найближчого часу є створення комплексної бази даних, до якої увійдуть всі документи із різних фондів та колекцій бібліотеки.

Примітки

¹ Принагідно, висловлюю найщирішу подяку американському дослідникові Михайлу Крутікову, який люб'язно надав мені копію цього документа.

² Книга С. Ан-ського «*Khurbn Galitsie*» (Руйнування Галіції) вперше вийшла друком на їдиш після смерті автора у багатотомному зібранні його творів у Варшаві.

³ В кінці 1918 р. С. Ан-ський після розгону Установчих зборів у Петрограді та переслідувань есерів і кадетів, вимушений був тікати спочатку в Москву, а 1919 – у Вільно і потім у Варшаву.

⁴ Земський Союз – Всеросійський земський союз – був створений 1914 р. у зв'язку з початком Першої світової війни для координації зусиль земських органів у допомозі діючій армії та населенню медичними препаратами, продовольством та іншим.

⁵ В описі фонду 190 ІР НБУВ ці матеріали описані як колекція Ю. Енгеля, але, з огляду на зміст документів, це зібрання відноситься до матеріалів Етнографічної експедиції; ймовірно на початку 20-х рр. ХХ ст. Енгель забрав їх собі і використовував у роботі. Згодом, уже у 30-х рр., його вдова Антоніна Енгель передала матеріали бібліотеці. З огляду на те, як документи надійшли до сховища, вони й були описані не як матеріали експедиції Ан-ського, а як приватне зібрання.

⁶ Користуючись нагодою, хочу щиро подякувати співробітникам відділу графіки Музею Ізраїлю, які дали мені можливість працювати з колекцією Соломона Юдовіна у фондах Музею.

Використані джерела

1. Альбом єврейської художньої старовини. ВФЮ ІР НБУВ. Ф. 339, од. зб. 1335.
2. ВФЮ ІР НБУВ, Ф. 321, оп. 3, од.зб. 43 – 418.
3. ДА РФ, Ф. Р-9535. Коцина С.Р. 1903 -1934, 81 од.зр.
4. Зібрання пінкасім. ВФЮ ІР НБУВ. Ф. 321, оп. 1.
5. Інвентарна книга фольклорного архіву Кісельгофа З.А. ІР НБУВ, ф. 190, од.зб. 186.
6. ІР НБУВ. Ф. 190, од.зб.20.
7. Листи Джонсона І. – Ан-ському С. – ВФЮ ІР НБУВ, ф. 339, ед.хр. 427.
8. Листи І.-Л. Вайнштейна – С. Ан-ському. ВФЮ ІР НБУВ. Ф. 339,од.зб. 197 – 208.
9. Листи С. Вайсенберга – С. Ан-ському. ВФЮ ІР НБУВ. Ф. 339, од.зб. 211 – 214 л.
10. Листи С. Ан-ського – Давиду Айзману. ВФЮ ІР НБУВ, ф. 321, оп. 4, од.зб. 495 – 525.
11. Листи С. Ан-ського – І. Лур'є. ВФЮ ІР НБУВ. Ф. 321, оп. 4, од.зб. 1006 – 1015.
12. Особовий фонд Семена Акимовича Ан-ського (Раппопорта) ВФЮ ІР НБУВ, ф. 339 –
13. Щоденники С. Ан-ського. – РДАЛІМ. Ф. 2583, оп. 1, од.зб. 4,5.

Використана література

14. Ivanov V. An-sky, Evgeny Vakhtangov, and The Dibbuk / V. Ivanov //The Wolds of S. An-sky: A Russian Jewish Untellectual at the Turn of the Century. – Stanford, California, 2006. – P. 266 – 280.

15. Kuznitz C. An-sky's Legacy: the Vilna Historic-Ethnographic Society and the Shaping of Modern Jewish Culture / C. Kuznitz // The Wolds of S. An-sky: A Russian Jewish Intellectuals at the Turn of the Century. – Stanford, California, 2006. – P. 320 – 345.

-
16. *The Enemy at His Pleasure: a journey through the Jewish pale of settlement during World War I* / S. Ansky: Edited and translated by Joachim Neugroschel. – N.-Y., 2004. – 327 p.
 17. Завещание Семена Ан-ского // Еврейская старина, 1924.
 18. Канцедикас А. Альбом еврейской художественной старины Семена Ан-ского / А. Канцедикас, И. Сергеева. – М. : Мосты культуры, 2001. – 335 с.
 19. Лукин В. Фонд Еврейского историко-этнографического общества в Центральном государственном историческом архиве Ленинграда / В. Лукин // Исторические судьбы евреев в России и СССР: начала диалога. Сб. статей / Отв. ред. И. Крупник. – М., 1992. – С.245 – 261.
 20. Мельгунов С.П. Красный террор в России. 1918 – 1923. / С.П. Мельгунов. – М. : СП «РУССО», 1990. – 208 с.
 21. Отчет Еврейского Историко-этнографического общества за 1915 год. – СПб, 1916. – С. 10.
 22. Переписка барона Гинцбурга и С. Ан-ского по поводу этнографических экспедиций в черту оседлости / Публ. и комментарии И. Сергеева // *Ab Imperio*. – Казань, 2003. – № 4. – С. 429 – 473.
 23. Сергеева И. «...Если пьеса хорошая – ее и через 50 лет будут ставить без моего содействия...» «Диббук» Семена Ан-ского / И. Сергеева // Доля еврейських громад Центральної та Східної Європи в першій половині ХХ століття / Зб. Наукових праць. Матеріали конференції 26-28 серпня 2003 р. – К., 2004. – С. 344 – 360.
 24. Сергеева И. Фоноархив еврейской народной музыки: история, содержание фондов и перспективы развития / И. Сергеева // Рукописна та книжкова спадщина України. Археографічні дослідження рукописних та бібліотечних фондів. Вип. 12. – К., 2007 – С. 80 – 92.
 25. Сергеева И.А. «...Эта коллекция является неповторимой и единственной в мире...». Судьба Музея Еврейского историко-этнографического общества после 1917 года / И.А. Сергеева // Рукописна та книжкова спадщина України. Археографічні дослідження рукописних та бібліотечних фондів. Вип. 13. – К., 2009. – С. 196 – 223.
 26. Сергеева И.А. Архивна спадщина Семена Ан-ського у фондах Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського / И.А. Сергеева. – К. : Дух і Літера, 2006. – 544 с.
 27. Сергеева И.А. Записні книги еврейських громад у фондах НБУВ / И.А. Сергеева, О.О. Хамрай // Орієнтальні студії в Україні: До ювілею Л.В. Матвєєвої. Зб. наук. праць. – К., 2010. – С. 452 – 463.
 28. Шаргородская Ф. О наследии Ан-ского / Ф. Шаргородская // Еврейская старина. – СПб., 1924. – Т. XI. – С. 306 -311.
 29. Шолохова Л. Фоноархив еврейского музыкального наследия: Коллекция фонографических записей еврейского фольклора из фондов Института рукописи Национальной библиотеки Украины имени В.И. Вернадского: Аннотированный каталог фоноцилиндров, нотных и текстовых расшифровок / Л. Шолохова. – К. : НБУВ, 2001. – 843 с.
 30. Эфрос А. Лампа Аладина / А. Эфрос // Еврейский мир. – М., Б.г. – Кн. 1. – С. 297 – 310.